

Molnár M. Eszter

300 év Békéscsabán – Csabensis. Békéscsaba 300

Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulójára jelent meg a *Csabensis. Békéscsaba 300* című, 656 oldalas ünnepi kötet, amely igényes kivitelezésében a csabaiak evangélikus énekeskönyvére, a *Tranoscius*-ra hasonlít. *Tranoscius*-t 300 éve olvasnak Csabán, s ma is többnyire minden evangélikus vallású családnál megtalálhatjuk. A könyv, pontosabban ez a művészi remekmű, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve sorozat kiadványa.

Ando György múzeumigazgató és Kutyej Pál Gábor igazgató lelkész szerkesztésében, valamint Martyin Emília néprajzos muzeológus és Gyarmati Gabriella művészettörténész társszerkesztésében jelent meg 2018 tavaszán.

A tartalom is sajátos, mivel Békéscsaba történetének 300 évét 300 rövid írás illusztrálja. 19-en vettek részt a könyv megírásában, és most álljanak itt a szerzők nevei: Ando György, dr. Bácsmegi Gábor, Dobókői Krisztina, Forrainé Kovács Márta, Gyarmati Gabriella, dr. Jároli József, Kovács Gergely, Krajcsovics Hajnalka, Kutyej Pál Gábor, Martyin Emília, Medgyesi Pál, Nagy Balázs, Nagy Dániel Sándor, Salamon Edina, Szakál Veronika, dr. Szenográdi Péter, Vass Csaba, Ván Hajnalka, Váncsa Klára.

A könyv tervezését és nyomdai tördelését Lonovics László festő- és grafikusművésznek; a szakmai lektori munkát dr. Jároli József, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára ny. osztályvezető főlevéltárosának, a Békéscsabai Városvédő és Városszépítő Egyesület elnökének; a nyelvi lektori munkát Martyin Emília, a Munkácsy Mihály Múzeum tudományos osztályvezetőjének, néprajzos muzeológusnak köszönhetjük.

Kiadta: a Munkácsy Mihály Múzeum megyei hatókörű városi múzeum és a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség.

Támogatók: Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága.

A könyv megjelenését mint az emberiség kincsét őrző múzeum azért tartotta fontosnak, hogy a régmúlt és a jelen gondolkörében elmerülve a tudományos igénnyel megírt történetek közvetlen kapcsolatot alakítsanak ki a közönséggel. Egy-egy téma kapcsolódási pontjai biztosítják az olvasónak az évszázadok folytonosságát, a múlt és jelen harmóniáját. Ajánlott olvasmány minden csabai számára, mert nemcsak 300 év kulturális értékeiről, hanem – a régészek írásait tekintve – az őskortól kezdve egészen az újratelepülés koráig olvasható az az általános ismeretanyag, amit jó tudni minden időben, minden korosztálynak.

A tartalom hat nagy fejezetből áll: 1. Az őskortól a honfoglalás koráig, 2. A honfoglalás korától az újratelepítésig, 3. Az újratelepítéstől az 1848–49-es szabadságharcig, 4. Az 1848–49-es szabadságharctól a II. világháborúig, 5. A II. világháborútól a rendszerváltásig, 6. A rendszerváltástól napjainkig.

A legnehezebb két fejezet a dr. Bácsmegi Gábor, Medgyesi Pál, Nagy Dániel Sándor, Nagy Balázs régészek által írott 70 oldal, mely a megye kialakulását, a régi Csabát és az Ábrahámffy családot mutatja be egészen a jégkor végi felmelegedéstől az újratelepítés évszázadáig. Minden elismerést megérdemel ez a Kr. e. 6300/6000 k. – Kr. e. 4500/4400 k. évtől induló „rövid” összefoglalás, amely tudományos súlyánál fogva nem csupán ismeretterjesztés.

Megtudhatjuk, hogy az első újkőkori megtelepedők az Észak-Balkánról érkezhettek környékünkre. A települések magasabb térszinten helyezkedtek el.

A rézkort követő bronzkor (Kr. e. 2800 k. – Kr. e. 900/800 k.) időszakában a folyóvizektől távolabb eső területek is benépesültek. Már az újkőkorban megkezdődött a környezetátalakítás, de visszafordíthatatlanná csak a fémkorban (bronzkor) vált. Vésztő-Mágoron található egy újkőkori ház rekonstrukciója.

Az újkőkor középső szakaszától új települési forma jelent meg az Alföldön. Egy-egy közösség több száz évig is élt egy helyen, melynek következményeként megjelentek a tellek. A bronzkorban azonban elkülönülés figyelhető meg. Központi településmag alakult ki, melyet árok vett körül, és a külső határt is mély árok védte. A szakrális tér már ekkor jelen volt. A bronzkor végére eltűntek a tell-települések, helyettük monumentális földvárak készültek.

Újkőkori és bronzkori tell Vésztő-Mágoron található.

Az első megtelepülők minden addig ismert háziasított gabonát és állatfajt behoztak a Kárpát-medencébe. 1000 évig tartott az elterjesztésük, de Gerlán és Csorváson jelentek meg legkorábban. A csiszolt kőeszközök mellett a réz is feltűnt az újkőkorban, majd az arany is.

A Kr. e. 3. évezredben egy új népesség érkezett keletről, temetkezési formájuk a magas földhalmok (kurgánok) voltak. A környékből kitermelt földből emelték a halmokat, és a sírgödröket deszkákkal fedték be. A halmok tájékozódási pontok is voltak. A néphagyomány a 13. században beköltözött kunokhoz kötötte a halmokat, és kunhalmoknak nevezte el őket. A Veszei-halom a legnagyobb.

Több erődítményt is emeltek az Alföldön, mely veszély esetén védelmet nyújtott. A későbronzkor végén keletről megjelentek a szkíták, ezzel beköszöntött a vaskor a Kárpát-medencében. Már a 7. század legvégén nagyállattartó népek telepedtek meg az Alföldön és Erdélyben. A fentieket a 77 síros békéscsaba-fényesi temető bizonyítja. A Kr. e. 4. században jelentek meg a kelták, akik tanyaszerű, néhány épületből álló majorságokban éltek.

Fejlett mezőgazdasági tevékenységet folytattak, és jó minőségű kerámiát használtak. A Kr. u. 1. században a Duna–Tisza közére jöttek a szarmaták (jagizok), akik letelepült paraszti életformát éltek, falvakban laktak, állatokat tartottak. 1881-ben az Ószőlőkben 12 síros szarmata temetőt találtak. Kr. u. 375-ben a hunok átkeltek a Volgán, és nyugat felé, Róma felé kényszerítették a menekülőket.

Központi helyzeténél fogva a Kárpát-medence az események centrumává vált, hiszen itt az összes Európa későbbi történelmét alakító jelentősebb barbár nép megfordult. Így a hunok és különböző germán eredetű törzsek (gótok, vandálok, alemánok, szkírek, gepidák és longobárdok) is. A hunok megjelenése Európában elhozta a népvándorlás korát, melynek betetőzése a magyar honfoglalás volt.

A hunok székhelyüket a 420-as években a keleti sztyeppéről a Kárpát-medence keleti területére tették. Két évtizedes itt-tartózkodásuk alatt a szarmaták továbbra is jelen voltak. Attila hun nagykirály 453-as hirtelen halála után fiai nem tudták egyben tartani a birodalmat, így vált Békéscsaba a gepida királyság részévé. A gepida nép a gótok, majd a hunok csatlósaként jelent meg. A király halála után a csatlós népek fellázadtak Attila fiai ellen, és kiűzték a hunokat a térségből. A gepida királyság végét a Dunántúl térségére betelepedett longobárdok jelentették, akik 567-ben az avarokkal együtt nagy vereséget mértek a gepidákra. Csaba területén 22 gepida lelőhely van.

A késő avar korral, 670 után, új népelem jelent meg. A kezdetben rettegett avarság hatalmi megosztottságba esett, erkölcsi fellazulás és iszákosság jelent meg közöttük. Az Avar Kaganátus összeomlásában a frank és bolgár betörések, valamint az éghajlat megváltozása is közrejátszott.

Ezen felvezetés után elérkeztünk Békés megye történetéhez, melynek adatait Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a 10–11. századra vonatkoztatja.

A Tisza, a Temes, a Maros, a Körös és a Tútisz (Bega?) folyók vidékét írja le mint magyar szálláshelyeket. Anonymusnál ez olvasható Árpád vezérről: „*Veleknek pedig a Zarándi*

ispánságot adta.” Egy másik helyen Tas és Szabolcs vezéreket, egy harmadik helyen pedig a Körös folyót említi. Medgyesi Pál régész szerint ezek nem hiteles adatok, de mégis értékesnek tekinthetők.

A megye kialakulásának időpontja is vitatott. Karácsonyi János és Pauler Gyula I. István idejére teszi, míg Hóman Bálint Szent László korát említi. Györffy György szerint a megye megszervezését Géza fejedelem (927–997) vagy I. István (1000–1038) végezte, aki elfoglalta a Csolt nemzetség központját, és oda ispánját, Békést ültette. Kristó Gyula szerint 1030 után, a Vata-féle lázadás leverését követően történhetett, míg Jankovich Dénes csak a 13. század elejére teszi az önálló megyévé szerveződést, előtte Zaránddal együtt Bihar része volt. A források alapján a 11. század elején Ajtony és Vata törzsfő nemzetsége osztozott a mai Békés megye területén.

Északon volt Vata, délen Ajtony, aki ellen 1028-ban Csanád harcolt. Ajtony elbukott, Vata pedig felvette a keresztény hitet. Még I. István idején kialakult Csanád megye, melynek déli része lehetett Békés megye. Csanád megyéből a 11–12. században kiszakadt Arad és Zaránd. Békés megye másik része Bihar megyéből vált ki a 13. században – írja Medgyesi Pál régész. A kereszténység felvétele a Honfoglalás után bizánci térítéssel kezdődött.

948-ban Bulcsú és Tormás vezérek Bizáncban jártak, ahol Bulcsú megkeresztelkedett. 953-ban Gyula is megkeresztelkedik, és térítőket hoz magával. A latin térítés 973 után indult el azt követően, hogy Géza fejedelem I. Ottó császárnál járt.

A keresztény hit Géza idejében kezd kiteljesedni, bár Géza még régi isteneinek is áldozott.

Csaba falu a források szerint a 13. század elején már lakott volt! 1241-ben a falu a Tatárjárás során elpusztult, majd a 13. század végén és a 14. század elején északnyugatra „tolódott”. Ma ez a Dózsa György utca és a Kastély utca területe. Valószínűleg itt épülhetett fel a 15. században az Ábránffyak kastélya is.

A Csaba név eredete is vitatott. Mondják török és hun eredetűnek is. A „*Békés*” előtag megkülönböztető szerepű, és a megyére utal. Első említése „*Chaba*” formában 1332-ből, „*Békés-Csaba*” alakban 1863-tól ismert. Hivatalosan 1900. június 13-tól lett a neve Békéscsaba. Első írásos említése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. A forrásokban egyházas (templomos) faluként tűnik fel.

Csabát 1393-ban az Ábrahámffy (Ábránffy) család birtokolta, és osztotta 4 részre Miklós, László, Elek és Dénes között. A kastélyt 1521-ben építették. Ide hívta Ábrahámffy István Szapolyai János embereit és a törököket tanácskozni.

Ezt a gyulai szomszédság nem nézte jó szemmel, és a 16. század közepén határvillongások kezdődtek. 1556-ban fegyveres összecsapás tört ki, míg az Ábrahámffyak János Zsigmond alattvalói voltak, addig Gyula Ferdinand királyra esküdött. Mágocsy Gábor, gyulai várkapitány megölte Ábrahámffy Imrét, és a kastélyt porig rombolta. Az Ábrahámffyak 1580-tól Nagyváradra szorultak, de csabai birtokaikat számontartották.

1566. szeptember 2-án az oszmán törökök elfoglalták a gyulai végvárat, és ezzel megkezdődött a 129 éves török uralom. A szegény lakosság nemcsak egykori urának, hanem a töröknek is sarcot fizetett. A rettegett portyák idején nádasokba-zsombékokba húzódtak. A török hódítás idején az Alföldön magyar ajkú, református vallású lakosság élt. A Királyi Magyarország Habsburgok uralta területein viszont katolikusok éltek. Mind a török, mind a Habsburg pusztítások következtében, melyeket sokszor fosztogatás is követett, immár szükségessé vált a terület újbóli betelepítése.

A könyv kiemelt fejezete – témája miatt is – az Ando György néprajzkutató és múzeumigazgató által írott tanulmány, azaz Csaba újratelepülésének története és legendája.

Az evangélikus szlovákokkal történt benépesítés kezdetét Haan Lajos csabai lelkész, helytörténész, az MTA tagja az 1718-as esztendőtol jelöli, mely nagy valószínűséggel az augusztusi hónapban történhetett. Az intenzív benépesítés okairól Ágoston János, Csaba történetének írója számolt be legegyszerűbben: *„Csaba vidékére is Zólyom, Hont, Nógrád, s egyéb felső Vármegyéből szinte omlott a Lutheránus tótság, annál is inkább, mint hogy a szűk élet helyett ezen Kanahán földjén, a boldog lételnek kedvezéseivel ketsegethesse magát, jól tudván, hogy földje lészen elég...”* A Felvidékről érkező első telepesek egy hónapig jöhettek 200–300 kilométert gyalogolva családjukkal, felszereléseikkel, jószágokkal, kocsikkal, az állatok számára takarmányt és vizet biztosítva.

Egy megrendítő legenda is született az évszázadok alatt a betelepülőkről, mely ma is eligazítást adhat jellemről, hitről, jóságról, emberségről, az élet mindennapjairól. Az 1717. évi összeírás szerint Csaba lakossága 22 személy, illetve ezek családtagjai voltak. A mai főtéren 22 földbe vájt kunyhóban éltek ezek a török dúlás után itt maradt magyarok. Mikor a hosszú út után a szekérkaravánok megérkeztek Csaba főterére, a tiszta vizű gémeskútból, amely a tér közepén állott szomjukat oltották, és állataikat is megittatták. Ezután Suhajda János lelkészük előrelépett, kezében a *Tranoscius*-t tartva, mire mindenki elővette a maga énekeskönyvét. A férfiak levették széles karimájú kalapjukat, és 700 hang dalolta a *„Pán Buh je má sila i dufáni”* című éneket. Majd letérdeltek, megköszönve Isten iránytatását új otthonukba, és

megfogadták, hogy becsülni fogják ezt a földet. A magyarok mindezt látva úgy döntöttek (nem kényszerítette őket senki), hogy eladják kis kunyhóikat az újonnan jövőknek, maguk pedig Gerlára, Békésre, Dobozra költöznek. Az újratelepítés előtt Bánszky György volt Csaba első bírása 1719-ig.

Az ideérkező evangélikus szlovákok tíz felvidéki vármegyéből jöttek. Három felvidéki férfi vezette őket e vidékre. Duna János Vámosújfaluról (Nyitra megye), Szekerka János Vámoskútról (Nógrád megye) és Valent Jakab Csallról (Hont megye). Haan Lajos történétíró szerint Csabától Szarvasig és Orosházáig csupa mezőség volt ekkor a terület. Kígyós, Gyula és Békés felé tavasszal és ősszel olyan víz borította a határt, hogy csak csónakokkal lehetett menni. A „végtelen tengernyi víz” csak a csatornázási és védműépítési munkákkal szűnt meg. Csaba betelepülése egy évtizedes folyamat volt. Idővel továbkköltözések és szökések is előfordultak. A település földesura Harruckern János György volt. 1720-ban már 135 család hagyta el Csabát az adóbeszedések miatt. 1730-ra a földesúr engedményt tett.

Mentességet adott azoknak, akik nem mentek tovább. A Körös áradása miatt később is volt költözés. A legutolsó 1753-ban, Ando Hrcska Tamás bírósága idején történt. Ekkor 300 fő távozott Csabáról, Berényből, Szarvasról és Orosházáról. Az elköltözők Nyíregyháza megalapításában vettek részt.

1840-re a családok száma Csabán jelentősen megnőtt. A legelő-elkülönítési szerződésnek köszönhetően a zsellérek is földhöz jutottak. Az örökváltsági szerződés megkötése után a jobbágytelkeket családon belül is eloszthatták, noha előtte szigorúan tilos volt. Így alakult ki Európa legnagyobb faluja. Csaba mint jobbágyfalu a földesuraknak jelentős szolgáltatásokkal tartozott. 1844-től egyezkedések kezdődtek a földesurakkal a fent említett legelő elkülönítés ügyében. 17 ezer hold legelő, rét és föld került Csabához. 1852-ben felosztották a legelőket a jobbágyok között. 1845-ben, Such János bíró idején pedig megkötötték az örökváltsági szerződést. A megváltás ára 802 ezer pengő forint volt! Mint jobbágyfalu Csaba nem vehetett fel kölcsönt. A kifizetés során pereskedésre is sor került. 1854-ben még 544 ezer forint tartozása volt Csabának, amelyet 1873-ra fizettek ki. Meglendült ezzel a csabai paraszti árutermelés, és a váltsági összeg jelentős részét az állam később visszatérítette.

1840-ben mezővárosi státust és vásártartási jogot kapott a település. Országos vásárok Csabán február 14-én, július 1-én, október 26-án és december 18-án voltak. Hetivásárok minden szerdán és szombaton. A vásárok virágkora 1880–1890-es évekre tehető. Az 1858. október 25-én megjelent vonat következtében Csaba fokozatosan felértékelődött, és bekerült a Monarchia, sőt Európa vérkeringésébe. A gabonakereskedelemre és a téglagyártásra is

jelentős volt a gazdasági hatása. 1871-re elkészült a Békéscsabát érintő Nagyváradtól Eszékig tartó vasútvonal, mely később egész Fiume városáig vezetett.

1853-ban Pain Antal, hamburgi születésű molnár-gépész egy emeletes gőzmalmot épített Csabán. Négy kőpárral, egy húsz lóerős gőzgéppel és egyszerre kilenc molnárral dolgozott. A szélmalomok és szárazmalomok tulajdonosai félve nézték az új malmot. 1860-ban Epstein Lipót, majd Deutsch Bernát pesti kereskedők kezébe került a gőzmalom, de csak pusztult. Végül 1872-ben a gyulai származású Rosenthal Márton, szappanos- és gyertyaöntő mester lett a tulajdonos. Ettől kezdve Rosenthal-malomnak hívják, később István malomnak. Ma is Csaba egyik jellegzetes épülete.

A 19. század közepén az állattenyésztés és a gabonatermesztés jelentette a gazdaság alapját. 1884-ben már a polgárosodó, modern iparral, kereskedelemmel és közlekedési hálózattal bíró város (legnagyobb falu) néz szembe a régi mezővárosi, sőt falusi jellegű szemlélettel. Ekkor még tehéncsordát is látni a főtéren, mellyel kapcsolatban nagy vita alakult ki a nép és a városvezetés között. A bíró végül a népnek adott igazat, továbbra is mehetett a tehéncsorda.

1885-ben Zsigmondy Béla mérnök az artézi kút építészeti műremekévé varázsolta a *Halászlányos* és az *Angyalos kutat*. A nevezett két kút 2001–2002-ben nyerte vissza régi pompáját.

Voltak azonban szomorú napok is Csaba életében. 1738. ápr. 14-én egy nagy tűzvész tombolt, 22 ház égett le az erős szél miatt. Ez után a csapás után jött egy még nagyobb, a „fekete halál”! Júniusban megérkezett a pestjárvány, a középkor legnagyobb gyilkosa. Ázsiában jelentkezett először, majd a Közel Keleten, és innen érkezett Európába. Arad megyéből hurcolták be Gyulára, majd innen Csabára. Burián Sámuel evangélikus lelkész mindennap kiszolgáltatta az úrvacsorát. A tiszteletet parancsoló pap elérte, hogy betartották a karantén szabályait, és így „csak” 169 lakos halt meg június 1. és szeptember 6. között. Békésen ugyanekkor 1185 halott volt!

1830-ban jelent meg a kolera, mely Európában minden idők egyik legtöbb emberéletet követelő betegsége volt! A fertőzés súlyos hasmenéssel és hányással járt, ami gyors kiszáradást eredményezett.

A halál gyakran már a fertőzés utáni első napon bekövetkezett. Csabán 2019 lakos esett áldozatul. Emléküket a Széchenyi ligetben egy márvány sírkő őrzi.

A fentiek is igazolják, hogy a település történetében a lelki és szellemi gondozás mindig fontos volt. Az újraterelítés után az első evangélikus lelkész Suhajda János volt. Szinte azonnal imaházat, templomot épített. Először paticsfalút nádfedéllel. Később 1723-ban már vályogból és zsindegy fedéllel. Az első tanító Matheidesz Lőrinc lehetett. 1772-ben 3 csabai tanító 196 diákot tanított, az oktatók teológiai végzettségűek voltak, kántori szolgálatot is elláttak. 1802-ben 4 evangélikus iskola volt, de Szeberényi János püspök már 6 evangélikus iskolát talált Csabán 1360 növendékkel.

Az első gimnázium magániskolaként, egy kis nádfedeles házban nyílt meg 1855-ben. Breznyik János alapította, aki Selmecebányán tanult és tanított. Ezután Mokry Sámuel és Styaszny Soma folytatta az igazgatást. Az 1858/59-es tanévtől a 3 osztállyal működő, nyilvános jellegű algimnázium fenntartója az evangélikus egyház lett. 1863-tól a negyedik osztály is elindult. 1864-től az iskola szervezetileg is elkülönült a polgári iskolától. Az első tanyai iskolát 1868-ban indította el a csabai evangélikus gyülekezet. Az 1879/80-as tanévben 12 iskolában 560 tanulót oktattak képesítés nélküli tanítók szlovák nyelven. 1882-ben betiltották a tanyai zugiskolákat.

1900-ban Csaba lakosságának 30%-a tanyán élt. A tanyák tömeges kialakulása a Mária Terézia-féle úrbérrendezés utáni időszakra tehető. A tanyán gazdálkodó embereknek rendszerint zárt településeken is voltak lakóházaik. Tanyagóc volt: Gerendás, Kétsoprony, Telekgerendás.

Az evangélikus egyház szerepe kiemelkedő Csaba történetének tudományos, kulturális, gazdasági és oktatási életében, azaz mindenben. *„Minden hatalom az egyházközségből ered”* – olvasható az egyháztörvényben. Az egyetemes egyház életét a hívek közgyűlése, a soraikból kiválasztott képviselő-testület és az egyháztanács határozta meg. A gyülekezet élén a lelkész állott, 1836-tól Békéscsabán az egyházfelügyelő társelnökként irányítja a tanácskozást. Helyettese a másodfelügyelő. A nagy létszám miatt a működéshez választott elöljárók kellettek. A gyülekezet maga is gazdálkodott a templomok és az iskolák fenntartása miatt. Javadalmi földek, a szőlő és a szárazmalom jövedelme, valamint az egyházi adó képezték a gazdaság alapját. A felelős irányítást ez ügyben az évenként megválasztott gondnok (pán kurátor) végezte, akit a tehető, jó gazdák közül választottak.

Ő volt továbbá munkáltatója a harangozóknak, kocsisoknak, sírásóknak. A gondnok segítői a sáfárok voltak. Mindez azonban az 1945-ös földosztás, majd az 1951-es földfelajánlások után megváltozott, mivel megszűnt a gazdálkodás. Az iskolákat államosították, és 1960-tól már csak a gondnok és a sáfár szolgál – írja dr. Jároli József.

Minden évszázadban kiváló evangélikus lelkészek, legtöbbször tudós papok szolgálták Csaba népét. Az első Suhajda János volt, majd Tessedik Sámuel, Szeberényi János, Haan János, Haan Lajos, Szeberényi Gusztáv, Szeberényi Lajos Zsigmond, Koren Pál és Dedinszky Gyula. Suhajda János érdemeiről már szóltam. Tessedik Sámuel az egyik legnehezebb munkát végezte, mikor a különböző helyekről betelepült szlovák evangélikusokat pietista szellemű egyházi utasítással fogta össze. Vasárnap senkinek nem lehetett bort adni, a botrányos életű embereket számontartotta és büntette. A papnak jelenteni kellett, ha valaki vasárnap nem tudott istentiszteletre menni, ezt kellőképpen meg is kellett indokolnia. Felügyelte az oktatást, előírta az évi egyszeri családlátogatást.

1745-ben első feladata volt a vályogból épült imaház helyett templomot építeni.

A torony megépítését azonban csak II. József uralkodása alatt, 1783-ban tették lehetővé.

Ugyancsak templomépítés köthető Haan János nevéhez, aki Wittenbergben tanult, és részt vett tábori lelkészként a Napóleon elleni háborúban is. 1818-tól szolgált a csabai evangélikus egyházközségben, ahol számos tisztséget látott el. Működése idején szentelték fel Közép-Európa legnagyobb evangélikus templomát 1824. június 29-én. Alapkövét 1807 októberében rakták le. A templom ma is Békéscsaba városának legnagyobb ékessége, amely 25 méter magas, 50 méter hosszú, 3 szintes, 14 korinthoszi oszlop tartja boltíveit és 1,6 – 2,5 méter vastagok a falai.

Haan Lajos történetíró (Haan János fia) szerint 8000 fő fér el egyszerre, más becslések szerint 3500 ülőhely és 1500 állóhely van a templomban. Régen vasárnaponként 4–5000, nagyobb ünnepeken 7000 ember járt istentiszteletre.

Haan Lajos lelkészi munkája mellett sokat foglalkozott Békés vármegye történelmével, az MTA tagja volt, és 1845-ben megírta Csaba történetét is. Szlovák és magyar nyelven jelent meg a könyve, Csaba krónikásának is nevezik.

Testvére, Haan Antal festőművészként vált híressé.

Ugyancsak jelentős Csabán a Szeberényi család is, akik püspököt is adtak a városnak. A tudós papok, főpapok főleg az oktatás területén és az iskolák ügyében szereztek elévülhetetlen érdemeket, de a tudományos szakkönyvek számát is fel lehet sorolni esetükben. Munkásságukat emléktáblák őrzik, Szeberényi Gusztávról iskolát neveztek el.

Koren Pálról elsősorban mint Áchim L. András parasztpolitikus életét a sírig kísérő barátról, harcos és eszmetársról, bátor evangélikus lelkészről emlékezik meg a hálás utókor.

Dedinszky Gyula néprajzi munkássága pótolhatatlan Csaba életében, oly közel állt híveihez, hogy még a humorukat is értette. Ezért is tartotta fontosnak megírni a csabai kolbásznak

(Cabianská klobása) mint sajátos háziipari terméknek a tudományos leírását, melynek nevét a világhírig repítette. A Csabai Kolbászfesztivál évenkénti megtartásában csúcsosodott ki a magas szintű hagyományápolás, őrzés és tudásátadás. A közösségmegtartáson túl az ifjúság bevonása is megtörtént az évek alatt. A csabai kolbász készítése élő néphagyomány, amely magában hordja a közösség tradícióját, népszokásait, és mindezt évszázadokon át megőrzi. 2013. szeptember 24-től a csabai kolbász vagy csabai vastagkolbász hungarikum lett!

Vallási sokszínűség is jellemző Békés vármegyére s magára Csabára is. Először szólnunk kell a katolikusokról, kiknek Csabán 1750-től van önálló plébániájuk. Templomukban 1771. év pünkösdjén miséztek először. Létszámukat illetően mindig kisebbséget alkottak. 1828-ban a 21 000 fős csabai lakosság mindössze 13%-a volt katolikus.

1837-ben épült fel a Szent Miklós tiszteletére szentelt, szerény méretű ortodox templom, jelezve, hogy a városban románok is élnek a nagyszámú szlovák lakosság mellett. A régi Csaba lakói reformátusok voltak, de 1718-ban már nagyon csekély számban éltek, és így az evangélikus egyház kötelékében álltak.

Az első református istentiszteletet 1904 karácsonyán tartották, majd 1907-ben anyaegyházzá váltak. 1912-ben szentelték fel templomukat.

A város jainai részében 1895. június 3-án alakult meg a Baptista Gyülekezet.

1908-ban több gyülekezettel együtt már önálló körzetté alakult.

A zsidóság Csaba egyre színesedő vallási palettáján az 1830-as években jelent meg. Az 1840. évi XXIX. Tc. biztosította a letelepedési jogukat. A jiddis mellett nem szlovák, hanem német volt az anyanyelvük. Azonban megindult körükben a magyarosodás is. 1855-ben megnyílt hitközségük első iskolája. 1941-ben 2433 fő zsidó élt Békéscsabán. 82%-ukat elhurcolták, 400-an visszajöttek közülük. 1965-ben már csak 147-en éltek a városban.

A kultúrák sokszínűsége mellett beszélni kell még a sajátos csabai szlovák nyelvről. Azt tartják a csabaiak, ha egy Békés megyei szlovák ember bemutatkozik, akkor nagy biztonsággal még ma is megállapítható, hogy mely településről származik, sőt még a felekezeti hovatartozását is megtudhatjuk – írja Ando György muzeológus. Csaba első 1722-ben vezetett anyakönyve már vezetékneveket is közöl. A nevek típusai lehetnek: helységnevekből képzettek, táj és vidék, lakóhely szerinti nevek, foglalkozások alapján képzettek, testrészek alapján képzettek, keresztnévek alapján képzettek, a természet világából, élőlények, állatok, növények alapján képzett nevek. A csabai neveknél, ha két azonos

vezetéknév van, akkor a vezeté- és keresztnév közé írt betűrövidítés általában az anya vezetéknévére utal (pl. Áchim L. András).

Uhrin Erzsébet írja: *„Békéscsaba szlovák nyelvjárása olyan kevert nyelvjárás, amely a középszlovák nyelvjárás déli típusába tartozik, de számos eltérést, más tájegységekre utaló vonást is magába ötvözött, s ezért különálló típust képvisel.”*

Tovább folytatva a kulturális értékek sorát, az 1860-as években országosan elterjedt népművészeti mozgalom nyomán a 19. század végén Békéscsabán is újraéledt a szövés gyakorlata, mely az alsó középosztálybeli lányok számára jelentett jövedelemforrást. Bartóky László szolgabíró felesége 1870-től indította a szövőtanfolyamait. 1880-ra a helyi motívumok gazdag tárháza alakult ki, mely már országos kiállításokon is be lett mutatva 1881-ben, 1884-ben és 1899-ben, s nagy szakmai elismerést hozott a csabaiaknak. Az 1896-os Millenniumi Kiállításon a „Csabai szoba” díjat nyert. Sokak meglepedésére és gyönyörködtetésére napjainkban a Gránátalma-díjas Rozmaring Hímzőkör folytatja ezt a nagy értékű, népi iparművészeti munkát, számos elismerést is szerezve.

Békéscsabán tovább él a népi textilművesség, de a 20. század 40-es éveitől már csak rongyszőnyeget és zsákokat készítenek.

A kultúrához a sajtó is hozzátartozik. A békéscsabai szlovákoknál csak a 20. század elején kezdett kibontakozni az anyanyelven is megjelenő újság. Povázsay Máté szlovák tanító azonban már 1883. január 1-én kísérletezett egy részben szlovák, részben magyar nyelvű lap indításával, *Alföldi lapok – Dolňozemské listy* címmel. A lap népművelő szellemben íródott. Témája volt a gyermeknevelés, a gazdaság, valamint a háztartási fortélyok.

300 év alatt minden településnek voltak, vannak olyan személyiségei, akik emblematikus alakjai nemcsak a történelemnek, hanem magának a helynek is, ahol munkásságuk elkezdődött, netán be is fejeződött. Mindenekelőtt a világhírű festőgéniuszt, Munkácsy Mihályt kell a sor elejére helyezni, aki műalkotásaival világhírnevet hozott Békéscsabának.

1951 óta viseli nevét a múzeum, melyben a legnagyobb Munkácsy-gyűjtemény található. Az intézmény nemcsak a helyi közösség számára biztosít tudományos, közművelődési és múzeumpedagógiai programokat, hanem a messzi földről ide érkezőknek is. Ezt bizonyítja a 2007-ben elnyert „Év múzeuma”, a 2008-ban odaítélt „Vendégbarát múzeum” és a 2015-ben „Békéscsaba Kultúrájáért” kitüntetés. Néprajzi és történeti gyűjteményében az idők folyamán jelentős szlovák emléktárház gyűlt össze, ezért szlovák bázismúzeumnak is tekinthető.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaként évente megjelenik a *Národopis Slovákov v Mad'arsku* (Magyarországi szlovákok néprajza) c. tanulmánykötet-sorozat, amely a Szlovák Kutatóintézet és a Munkácsy Mihály Múzeum szlovák bázismúzeuma munkatársainak közreműködésével készül.

A festőfejedelemről írott tanulmányt Gyarmati Gabriella művészettörténész írta. A számos önéletírási adatból megtudhatjuk, hogy a korán árvaságra jutott Munkácsy testvéreivel együtt Csabára került nagybátyjához és nagynénjéhez, Reök Istvánhoz és Reök Karolinához az 1850-ben épült, klasszicista stílusú kúriába. 1861-ben itáliai tanulmányai után hazatérve, Szamossy Elek felfedező mesterétől elváltak útjai, és nagybátyja birtokára ment Gerendásra. Itt festi meg a korai népi életképek remekét, a *Levélolvást*, mely 1863-ban nagy elismerést hozott. 1884-ben Charles Sedelmeyers párizsi palotájában a *Golgota és Krisztus Pilátus előtt* című festményeket állították ki, ami már világhírnevet hozott számára. Korai népi életképfestészete, a párizsi szalonképek világa, tájképfestése, monumentális táblaképei, különösen a vallási témájúak, egyedülállóak, s a művészet örökkévalóságáról szólnak.

A számos elismerés mellett 1882-ben Munkács város ezüst babérkoszorút ajándékozott nagy fiának. Ezt megtekinthetjük a békéscsabai múzeumban a folyamatosan gyarapodó, 576 tételt számláló relikviákkal együtt. 1890. október 5-én járt utoljára Csabán, ahol nagy tisztelet övezte. Ekkor mutatta meg feleségének Lang György házáat, ahol mint gyermek asztalosinasnak tanult. Ezeknek az éveknek köszönhetjük a híres „*Ásító inas*” című festményét.

Emlékkül Medovarszki Páltól egy *Tranoscius*-t kapott, séta közben pedig az utcán egy parasztembertől bekecset vásárolt, melyet a *Honfoglalás* című festményének előkészítéséhez használt.

1900. május 1-én hunyt el a Köln melletti Endenichben. Budapesten búcsúztak el tőle a Múcsarnokban, ahol jelen volt dr. Zsilinszky Mihály államtitkár is. 1900. május 11-én Békéscsabán utcát neveztek el Munkácsy Mihály tiszteletére.

Az 1890. október 5-ei békéscsabai látogatásról pedig egy emléktábla olvasható a híres Fiume Szálló falán. Feleségével itt szálltak meg, mikor Erdélybe mentek Zala György szobrászművész „*Aradi vértanúk*” című emlékművének avatására.

További jelentős személyiségek is megmaradtak az utókor emlékezetében, akik névtáblákon megörökítve, szoborba öntve vagy krónikákba írva, netán az „oral history”-ban található. A tudomány szinte minden területéről vannak említésre méltó személyek. A felsorolás nem jelenti azt, hogy ki van előbb vagy utóbb, csupán a tárgyilagosság szabályai szerint teszek felsorolást.

Kiemelkedő személyiség volt dr. Zsilinszky Mihály (Wilim János evangélikus tanító és gyümölcsstermesztő) tanítványa, aki később államtitkár és az MTA tagja lett, 1902-től pedig Csaba díszpolgára. Tízévnyi államtitkársága mellet a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat egyik megalapítója is volt. Békés megye történetének kiváló ismerője. A hallei és berlini egyetemeken tanult, a szlovákon és magyaron kívül 4 nyelvet beszélt. Szlovák eredetű, evangélikus vallású parasztszülők gyermeke volt.

Ugyancsak szlovák evangélikus vallású parasztcsaládból jött Áchim L. András, aki a fent említett államtitkár ellenében nyerte meg – nagy népszerűségének is köszönhetően – az országgyűlési képviselőiséget. Szemben állva a „nadrágos”, tanult emberekkel, haláláig következetesen harcolt a parasztságért. Családjában számos tanult embert találunk, és megállva a Múzeumban elgondolkodhatunk, hogy legenda vagy valóság-e, amit róla írnak. Köztudott, hogy Csaba minden tisztaszobájában kitették az arcképét, de övéi sokat is vártak tőle. A város történelmének egyik emblematikus alakja, kinek kőből faragott szobrát is megtaláljuk nem messze a Munkácsy Mihály Múzeumtól. Aki pedig a küllemére is kíváncsi, az megtekintheti Veres Gusztáv által festett portróját, melyet sokáig a Városházán láthattunk. Több emléktábla is megörökíti jelentős, de rendkívül rövid politikai munkásságát, melyet nem a korral, hanem az igazsággal kell mérlesezni. Minden időben beírhatják a kettős identitásról szóló vallomását a történelemkönyvekbe, melyet a Magyar Országgyűlés termében mondott el akkor, amikor is 9 nemzetiség lakta az országot.

1906-ban megalakította a Magyarországi Parasztpártot, 1908-ban pedig a Kisgazdák, Földmunkások és Kubikusok Szakegyletét. Követeli az 10 000 holdnál, majd később az 1000 holdnál nagyobb földbirtokok felosztását. Elsőnek fogalmazta meg a parlamentben a földosztást, és parasztbankot akart alapítani.

Korai halála mindent megakadályozott, pedig messze mutatók voltak politikai elképzelései. Felismerte a legnagyobb erőt, mégpedig a parasztegységet! Az ő pártjában az 500 holdas és a nincstelen paraszt is megfér egymás mellett. Több szempontból veszélyes észrevételei voltak, de mivel nagyon szerette az igazságot, ezért munkássága még sokáig maradandó lesz. 25 000-

en kísérték utolsó útjára Békéscsabán, a Berényi úti temetőbe. Halálának 100. évfordulóján Budapesten is szobrot állítottak emlékére a Városligetben, a Mezőgazdasági Múzeum kertjében.

Szinte lehetetlen felsorolni mindazokat, akik beletartoznak Csaba krónikájába.

Stark Adolf 1859-ben érkezett Csabára Bártfáról. A világ legkorábban érő szőlőfajtáját, a Csabagyöngyét nemesítette ki.

Mokry Sámuel – a Rudolf Főgimnázium tanára, híres búzanemesítő – 1858-ban került Csabára. 1875-ben megjelent *Búzanemesítés* c. könyve, mely az első magyar szakkönyv a témában. Munkássága azért is jelentős, mivel Békés megyét a természet „kincsestárának” is nevezik, hiszen az ország egyik legnagyobb búzatermő vidéke. Békés megye méltán kapta az ország éléskamrája címet.

Wilim János evangélikus tanító és híres gyümölcsstermesztő. A 19. század közepéig a csabaiak a hajnyírást veszélyesnek vélték, a gyerekek copffal jártak. Tőig levágta ezeket a copfokat, és új szemléletet hozott a közegészségügybe.

Sztraka Ernő 1855-től részt vett a Körösök szabályozásában, 1861-től Csaba mérnöke egészen 1892-ig, valamint telekkönyvek és térképek készítője.

Haan Antal az első csabai festőművész, Haan János lelkész fia. Bécsi magániskolában tanult, részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban.

Réthy Pál 1836-ban az első csabai, városi orvos, aki a pesti egyetemen tanult. 1847-ben kezdeményezte egy szegényeket ápoló kórház felállítását.

Réthy Béla gyógyszerész 1894-ben bérbe vette, majd 1911-ben megvásárolta Varságh Béla Sas Patikáját a főtéren, és feltalálta a híres pemetefű cukorkát, mely meghódította Európát.

Kvasz András 1910-től végez repüléseket, Ős Lajos a szélmalom megalkotója és a kezdetleges helikoptergyártás mestere. Botyánszky Mihály papírmodellekkel kísérletezett,

saját hangárjában repülőgép építésébe kezdett, majd saját tervezésű biplánjával már több száz métert repült.

Tevan Adolf kilenc gyermeke közül Tevan Andor neve a legismertebb, aki az 1900-as évek elején lett nyomdász. Apja képfestő és gyolcskereskedő volt. A testvérek között több művészt, építész találmunk, akik Csaba kulturális életében Tevan Andorral együtt jelentősek, meghatározóak voltak, az Auróra Körrel is kapcsolatban állottak.

Mohácsy Mátyás 1900-ban szerzett kertészdiplomát Budapesten, Csaba gyümölcskertészenek is nevezik. A kertészet minden ága érdekelte, 1949-ben Kossuth-díjat kapott. 1992-ben utcát neveztek el róla Békéscsabán.

A „parasztorvosok” nagyon híresek voltak Csabán, gyógynövényekkel és apáról fiúra átszállt különleges tudásukkal gyógyítottak. A leghíresebbek, „a helyretevők”, Békészi Mihály és Drenyovszky János voltak. Máté Györgyné gyógynövényesként, Mészáros János kovácsmesterként, Mitykó Dorottya orbáncgyógyítóként tevékenykedett.

Mokos József a „legcsabaibb” csabai festő volt, akinél a legtöbb professzionális képzőművész is tanult. A Mokos iskolának köszönhető, hogy a város művészetét egységes, konstruktív alapú stílus jellemzi.

Három híres Kossuth-díjasa van Békéscsabának: Lipták Pál könyvtáros, Rábai Miklós, az Állami Népi Együttes művészeti vezetője és Sík Ferenc, a Nemzeti Színház rendezője.

Fekete Pál tanár az 1956-os események legendás alakja, aki mentette a várost, ahogyan tudta. 1992-től Békéscsaba díszpolgára.

Mladonyiczky Béla szobrászművész köztéri szobrai mellett jelentős éremművész is. A XX. Alföldi Tárlaton az ő Munkácsy-plakettje kapta a legnagyobb elismerést 1977-ben. Hosszú évekig a Rózsa Ferenc Gimnáziumban (jogutódja az Andrássy Gyula Gimnázium) tanított.

Mazán László festőművész, karikaturista különleges életképekben ”tart tükröt” a csabaiaknak. Az Ágostoni Hitvallású Evangélikus Rudolf Reál Gimnázium tanára volt. Finom részletek, cizellált megoldások jellemzik munkásságát.

Csabának nemcsak emblematikus személyiségei vannak, hanem épületei is, melyekről szólni kell röviden az olvasónak. Két épületet emelnék ki. Az egyik a jellegzetes „podszyenás” lakóház, a másik pedig a Szlovák Köztársaság Főkonzulátusa.

A „podszyenás” lakóház, az autentikus népi lakóház típus „Csabaikumnak” mondható éppúgy, mint az evangélikus kistemplom és nagytemplom, a cigánka, a csabai kolbász vagy a *Tranoscius*. Az említett lakóház a 19. század első felében kialakult „pletykaelejű”, simléderes háztípus. Jellemzője a tetőszerkezet és a zárt előtornác. A ház díszje az oromfal deszkázata. Az 1900-as évek adatai szerint a csabai lakóházak 71%-a náddal, 18%-a zsindegyel, 11%-a cseréppel volt fedve.

Csaba város szellemiségének egyik fontos épülete a Szlovák Köztársaság Főkonzulátusa. 2001. szeptember 1-én Orbán Viktor miniszterelnök és Mikulás Dzurinda, a Szlovák Köztársaság elnöke jelenlétében aláírták azt a kulturális egyezményt, amely a két ország szoros együttműködését eredményezte. Bejelentették, hogy 2001. október 11-én átadják a Párkányt (Štúrovó) Esztergommal összekötő, felújított Mária-Valéria hidat. Kassán a 2000-ban megnyitott Magyar Köztársaság Főkonzulátusa biztosítja a szlovák és magyar nép magas rangú diplomáciai együttműködését.

További fontos épületek: a város európai hírű épülete a Kner Nyomda, mely jelenleg Marzek Kner Packaging Kft. néven üzemel, és élen jár a csomagolóanyag gyártásban.

A Csabagyöngye Kulturális Központ több tagintézménnyel működik. A Gabonamúzeum minden évben életre kelti a középkori hagyományos haditornát.

2014. szeptember 19-én megnyitotta kapuit a CsabaPark, a nemzetközi kolbászfesztivál helye. 2003-ban megnyílt a Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria.

A szlovák nemzetiségi élet fontos központja a belvárosban található Szlovák Kultúra Háza. Itt találjuk a Csabai Szlovákok Szervezetét, a híres Rozmaring Hímzőkört, a Cabianska ruzicka kórust, az Orgován népdalkört, a Citerazenekart és a Cabiansky kalendár szerkesztőségét is.

1986-tól működik Békéscsabán főiskola, amely számos átalakuláson ment át Debrecen, Szarvas, Gödöllő, valamint Gyula telephelyekkel. Nemzetiségi tanítóképzés is volt, de jelenleg csak a „Gazdasági Campus” működik Békéscsabán.

Csaba jellegzetes épülete a Szlovák Tájház, ahol a gazdagon illusztrált, festett bútorok formavilágát és faragásait tekinthetjük meg. A 19. század elejétől a végéig virágkorát élte a festett bútorkészítés, melynek talán egy-egy darabját 1845–1856 között maga Munkácsy Mihály is készíthette Lang György asztalosmesternél, mikor nála inaskodott.

Álljon itt zárásként a *Tranoscius*, az evangélikus énekeskönyv rövid leírása.

Mélyen vallásos tárgyi kellék, melynek nevét alkotójáról, Juraj Tranovskyról kapta. 1636-ban adták ki, és 414 éneket tartalmazott. Nemcsak a családi, egyházi, hanem a képzőművészeti életben is nyomot hagyott. 1636-tól 1925-ig fraktúrbetűs nyomással készült. A könyvet bőrrel borították, és mintákkal gazdagított rézlemezekkel ékesítették, amely megjelenésében egy magas szintű művészi alkotásnak is tekinthető.

Az énekeskönyv főként a szlovák, a cseh, a lengyel és a dél-alföldi szlovák evangélikusok körében terjedt el, és gyakori használata a hívek vallásos életét biztosította. Minden család otthonában megtalálható, rendszerint annyi darab, ahány családtag van.

Budapest, 2018. július 5.

Molnár M. Eszter
Áchim kutató, publicista,
az Áchim L. András Emlékbizottság
elnöke